

U TRAGANJU ZA IŠČEZLIM VREMENOM

Povodom stogodišnjice smrti Marsela Prusta (1871–1922)

Treba imati u vidu da za Prusta blaženi trenuci nisu nužno povezani s umetničkim delima (tj. doživljavanjem umetnosti), već sa preklapanjem sećanja i aktualnih utisaka. Od jedanaest glavnih trenutaka koje navodi Šetak,¹ samo jedan je povezan sa doživljajem umetničkog dela (Ventejevog septeta). Ta iskustva se javljaju u jednom istančanom estetičkom opažanju sveta života i vremena – estetičko ovde nije ograničeno na umetničke doživljaje, nego na sferu opažanja u kojoj se kombinuju različiti aspekti, ili svojstva. Prust vezuje uz svoje blažene trenutke: blaženstvo i čuđenje, nemarnost i usaglašavanje sa ekstatičkom vanvremenošću.

Prepoznavanje tog bića (*cet être*)

Za Prusta, blaženi trenuci nastaju u spoju sadašnjeg i prošlog.

Međutim, od tog pravila postoji jedan izuzetak – to je trenutak povezan sa martenvilskim zvonicima, koji se ne zasniva na sećanju. Taj odlomak – u knjizi *U Svanovom kraju*² – počinje „zovom“ koji piscu upućuju različiti utisci, pozivajući ga da odgonetne osećanje sreće povezano s njima. Dok se vozio ka Martenvilu, pisac je ugledao na jednoj krivini dva tornja koja su sijala na suncu. Ispunjeno nenanadanom radošću, on oseća da taj sjaj skriva neko značenje i kao da mu govori: „Hajde, razaznaj me u magnovenju i, ako imaš snage, pokušaj da razrešiš enigmu sreće koju ti pružam.“

1) Cilj je da se ostvari usaglašavanje sa čistim vremenom (večnim sada, tj. vanvremenošću, ili atemporalnošću, u kojoj nema prolaznosti) i da se prepozna vlastito ekstemporalno (vanvremeno) sopstvo. Za Prusta, povezivanje prošlog sa sadašnjim iskustvom značilo je zaustavljanje vremena i izdvajanje vremena „u čistom stanju“, prepoznavanje tog bića (*cet*

¹ Shattuck, Roger (1964): *Prust's Binoculars*, Shatto & Windus, London (str. 70–4).

² U *Svanovom kraju* je prva knjiga u sklopu izdanja Prust, M. (1983): *U traganju za iščezlim vremenom*, Beograd, Nolit, Narodna knjiga; Novi Sad, Matica srpska – knjige 1–7: 1. *U Svanovom kraju*; 2. *U seni devojaka u cvatu*; 3. *Oko Germantovih*; 4. *Sodoma i gomora*; 5. *Zatočenica*; 6. *Nestala Albertina*; 7. *Nađeno vreme*, preveo Živojin Živojnović.

être) koje se hrani „suštinom stvari“. To se zasnivalo na nemamernom (nevvoljnom), spontanom sećanju,³ dok je voljno sećanje obično vođeno nekom (praktičnom) svrhom.⁴

U blaženim trenucima dolazi do specifične transcendencije, ili ekstaze, tj. nadilaženja vremena i drugih ograničenja (ekstaze, u smislu da čovek kao da izlazi izvan sebe kao ograničenog i uslovljenog bića).

„Prestadoh se osećati osrednjim, bezvrednim, opipljivim, oblikovanim, smrtnim“, kaže Prust (*U Svanovom kraju*).

U poslednjem tomu (*Nađeno vreme*) Prust veli da je shvatio da su ti trenuci bili blaženi, jer je tada bio oslobođen zebnje i sumnji u vezi sa svojom budućnošću (da li je on pisac, da li „gubi“ vreme?). Tada je raspolagao vremenom izvan prolaznosti i sigurnošću koja ga je činila ravnodušnim u odnosu na smrt.

Pored specifične općinjenosti, ili zadivljenosti, prepoznavanje vanvremenog (ekstemporalnog) sopstva jeste drugi uslov postizanja oslobođenja kroz estetičko, ili ekstatičko iskustvo blaženih trenutaka.

2) Ali pitanje je kako ćemo razumeti, iz jednog poglavljia *Nađenog vremena*, onaj matine kod Germantceovih koji sledi iza poslednjeg blaženog trenutka? Naime, posle dvadesetogodišnje pauze, Marsel ponovo sreće svoje ostarele prijatelje, koje s mukom uspeva da prepozna, uočavajući razornu moć vremena. Beket⁵ i Šatak⁶ smatraju to dokazom da su blaženi trenuci zakazali, da smrt bacala neotklonjivu senku (jer ona postavlja granicu čovekovoj sposobnosti da stvara), da vreme, dakle, nije bilo pronađeno ili ponovo osvojeno, nego samo privremeno potisnuto i da sada užvraća udarac, tovarom godina i prahom kojim je posulo kose i lica Marselovih poznanika.

3) Suočeni s ovim plesom smrti i prolaznošću, Samjuel Beket i Rodžer Šatak su bili spremni da zaključe da tu prestaje važnost i značenje blaženih trenutaka. Bili su spremni da predaju zaboravu teško osvojeno prepoznavanje (*reconnaisance*) ekstemporalnog bića. Oni

³ Rodžer Šatak (*Shattuck*; navedeno delo, str. 69–75) sproveo je pažljivu analizu blaženih trenutaka, ali je zanemario, ili potcenio, ulogu nevoljnog sećanja u tim trenucima. On ih opisuje na sledeći način. Prvo, Marsel je uvek u rastresenom duševnom stanju. Drugo, u pitanju je fizička senzacija koja nastupa neočekivano. Treće, ta senzacija praćena je osećanjem zadovoljstva i sreće koji se uopšte ne mogu objasniti samom senzacijom. Četvrto, sve to izdiže Marsela izvan sadašnjosti, pri čemu dolazi do sećanja i prepoznavanja prošlog događaja, koji se uključuje u binokularno polje naporedo sa sadašnjim događajem. Peto, prve tri nabrojane komponente stvaraju vezu ne samo s prošlim nego i budućim događajem. On (Shattuck, 1964: 40) pominje razliku između nehotičnog sećanja i svesnog prepoznavanja u sledećem smislu: nehotično sećanje (blaženih trenutaka) naspram Marselovog svesnog prepoznavanja vokacije pisca i vlastitog zadatka pisanja.

⁴ Poređenja radi, navećemo ovde svojstva tehnike slobodnih asocijacija u psihanalizi. Slobodno asociranje u psihanalizi koristi se nehotičnim sećanjem u praktične svrhe. Pacijent treba da se seti nekih prošlih iskustava (emocionalnih konflikata) da bi prepoznao njihovu konverziju u sadašnje simptome; to treba da ga oslobodi prošlosti (tj. konflikata) i sadašnjosti (tj. ponavljanja simptoma). Sličan sklop može se naći u indijskoj meditativnoj tradiciji. Čovek treba da se seti pređašnjih života da bi prepoznao odnose između nerazrešenih tendencija i svog sadašnjeg života. Na taj način oslobođa se karme i nužnosti (daljeg) ponavljanja inkarnacija.

⁵ Beckett, Samuel (1978): *Proust*, Grove Press, New York, str. 57.

⁶ Shattuck, isto, str. 38.

su zaključili da pred licem prolaznosti i smrti blaženi trenuci i ekstemporalno biće (prepoznato kao subjekt tih trenutaka) moraju da ustupe, kao što romantične sanje i zanosi ustupaju pred grubom realnošću života.

Njima se činilo da Prustova opcija za stvaralaštvo, za umetnost, na potonjim stranicama *Nađenog vremena* govori u prilog takvog ustupanja – da rad, stvaranje, ostaje kao jedina vrednost. Oni nisu shvatili da za Prusta umetnost nije bila cilj, niti uteha za pale vrednosti estetičkog puta blaženih (privilegovanih) trenutaka i njima pripadnog bića, nego sredstvo da se uobiči i prenese (drugome) to iskustvo, da se izrazi subjekt tih trenutaka. Smatramo da bez toga dvanaest tomova *Traganja* za Prusta ne bi imali nikakvog smisla, bili bi tek izlišna romaneskna opširnost, ili – vrćenje ploče jednog već odsviranog života.

Postoji slaganje između indijskog estetičara i dramskog pisca Abhinavagupte (950–1020) i Prusta u tome da je zaborav delom urođen, a delom potiče od one rasutosti koju stvaraju brige i užurbanost svakodnevice, porivi i opskrbljivanje tela. Ali dok je, po gnosticima, neophodno odvraćanje pogleda od sveta da bi se otrglo od ovog zaborava, za Abhinavaguptu i Prusta u samom svetu nahode se znaci i zov koji, uz pomoć sećanja i prepoznavanja, vraćaju čoveka sušinskom sopstvu. Svrha prepoznavanja jeste da se ukloni zaborav koji je prekrio *atmana*, kaže Abhinavagupta. Duša je sputana, jer je zaboravila svoj istinski identitet (sopstvo – *atman*), a može postići oslobođenje prepoznujući svoju istinsku prirodu.⁷

Prepoznavanje se zasniva na sećanju i opažanju. To važi i za prepoznavanje u uobičajenom smislu reči – dodajemo mi – a i za prepoznavanje u transpersonalnom smislu, kojim se bave Abhinavagupta i Prust.

Otkrića na estetičkom putu

Prustov poduhvat – odnosno pisanje romana – mogli bismo nazvati estetičkim putem, tj. poduhvatom da se artikulišu i izdvoje blaženi trenuci iz svekolike struje života, kao i da se tim putem sačuva i prenese drugima ta dragocenost.

Sledeći odlomak iz *Nađenog vremena* to objašnjava i ukazuje zašto je za Prusta bilo važno umetničko stvaranje.

Setio sam se kako sam još u Kombreu s pažnjom zaustavljao pred svojim umom poneku sliku koja me je prisilila da je gledam, poneki oblak, kakav trougao, neki zvonik, cvet, kamičak, osećajući da pod tim znamenjem možda postoji nešto sasvim drugo što treba da se potrudim da otkrijem, neka misao koju te stvari izražavaju kao hijeroglifski znaci za koje bi čovek pomislio da predstavljaju samo materijalne predmete. To raščitavanje bilo je, doduše, teško, ali je samo ono pružalo mogućnost da se pročita neka istina. Jer one istine koje inteligencija neposredno uočava provirujući u svet pune dnevne svetlosti imaju nešto manje duboko, manje nužno, nego one koje nam je i bez naše volje život saopštio u nekom utisku, materijalnom pošto je u nas ušao putem čula, ali čiji duh možemo da izlučimo. Sve u svemu, i u jednome i u drugom slučaju, i u pogledu utisaka kao što su bili oni što su mi ih pružili martenvilski zvonici, i u pogledu prisećanja, kao u slučaju neravnog pločnika ili ukusa madlenice, valjalo je nastojati da se osećaji protumače kao

⁷ Dyczkowski, Mark. S. G. (1987): *The Doctrine of Vibration*, New York, SUNY, str. 17.

*da su u stvari znaci nekih zakona i ideja, pokušati da se mišlu pronikne, to jest da se izvuče iz polumraka ono što sam osetio, da se to pretvori u neki duhovni ekvivalent. A sredstvo za to, koje mi se činilo jedino, što je ono drugo do stvoriti umetničko delo?*⁸

1) Otkrića na estetičkom putu doživljavaju se kao dragocenosti, kao suštinske vrednosti koje osvetljavaju i iskupljuju izgubljeno, iščezlo vreme života, a dalji život postaje sredstvo predaje, prenošenja – nastojanja da se ovekoveči i drugima zavešta najveća dragocenost vlastitog života.

...Išao sam poplašen, kao da nosim nešto dragoceno, kao da su mi dali neki zadatak da izvršim koji je važniji od mene. Mogao sam posle umreti. Boraveći iznad sebe samoga – u jednoj poetskoj istini koja je nastala spojem jednog sadašnjeg trenutka i jednog prošlog trenutka i koja je bila u izvesnom smislu van vremena i pojedinca – ono što je moglo da mi se desi u vremenu nije mi bilo važno. Jedino važno bilo je da ona vanvremenska istina, čiji sam nosilac do malopre bio, dođe na sigurno mesto – na trajne stranice.⁹

2) Na estetičkom putu pojavljuju se paradoksi (poklapanje suprotnosti – *coincidentia oppositorum*) vezani za vreme, koje srećemo i na drugim putevima (filozofskom, religijskom, meditativnom). Glavni paradoksi nahode se u superponiranju trenutnog i vanvremenog, iznenadnog sagledavanja i hotimičnog dugotrajnog traganja.

Kod Prusta postoje povoljni trenuci (zato su privilegovani) kada saznanje (prepoznavanje) visi u vazduhu i ceo sadržaj života/romana dobija smisao od tih presudnih trenutaka. Najpre, sadržaj se javlja kao slutnja, a kad se za njim segne, on uzmiče izvan dohvata ostavljujući osećanje da je propuštena prilika.

Prustovo traganje za tajnom blaženih trenutaka proteže se u rasponu od oko dve decenije – od prvog do poslednjeg toma *Traganja*, da bi na kraju Marsel sagledao ono biće koje povezuje prošli i sadašnji trenutak u skustvu vanvremenog.

3) Estetička kontemplacija je moguća kad su praktični, egoički aspekti potisnuti u stranu, pri čemu su identifikacija, uosećavanje i empatija ojačani kateksom preobraženog eroса. Tada se estetičko skustvo otvara za transpersonalne horizonte, koji su izgledali suviše daleki i nepostojeći iz egoičke, ili personalne perspektive.

Estetički put mogli bismo shvatiti i kao „srednji put“ u odnosu na potpunu tuđost spram sveta (gnosticizam) i u odnosu na večnu žeđ za životom egoičke ravni. Bez sumnje, prelaz od egoičke do transpersonalne ravni nije stvar jednokratne kontemplacije, mada – pod određenim okolnostima – sećanje i prepoznavanje mogu najednom izokrenuti perspektivu (o tome svedoče i Prustovi opisi blaženih trenutaka). Ali, to ne mora biti relativno trajna promena perspektive. Otuda treba i praviti razliku između estetičke kontemplacije (kao jednokratnog skustva) i estetičkog puta kao dugotrajnog procesa preobražaja. U prvom

⁸ Prust, M. (1983): *Nađeno vreme* – 7. knjiga (str. 210–211) u sklopu izdanja *U traganju za iščezlim vremenom*, Matica srpska – Novi Sad, Nolit, Narodna knjiga – Beograd.

⁹ Ovaj citat preuzeli smo iz knjige Olge Humo (*Problem vremena kod Sterna i Prusta*, Beograd, Naučna knjiga, 1960, str. 138), koja je pisala o privilegovanim trenucima, pošto je problem vremena središnja tema njene studije. Citat je ona prevela iz Prustovog radnog teksta, objavljenog u mesečnim časopisu *La Table ronde* (Pariz, april 1945, br. 11).

slučaju reč je o (prethodnom) kušanju – reklo bi se da madlenice kod Prusta imaju taj „ukus transpersonalnog“.

O estetičkom otkrovenju govori se najpre kao o svojstvu estetičke poruke (na primer, poetskog iskaza) koja nešto otkriva za razliku od obične poruke koja nešto denotira. Estetičko otkrovenje biva moguće kad se subjekt oslobođi mentalne tuposti svakodnevice i ostvari prelaz ka estetičkoj kontemplaciji u onom dozrevanju i širenju vlastitog bića koje ga ostavlja bez reči i daha.